BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINING CHET TILDA PROFESSIONAL MONOLOGIK NUTQINI TAKOMILLASHTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

Raxmonova Nodiraxon Muxammadjonovna
Ingliz tili fani o’qituvchisi
41-umumiy o’rta ta’lim maktabi,
Oltiariq tumani, Farg’ona viloyati

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining chet tilida professional monologik nutqini takomillashtirishning lingvodidaktik asoslari, mazkur jarayonning nazariy va metodik xususiyatlari hamda zamonaviy ta’lim sharoitida samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Professional monologik nutqni rivojlantirish bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish, auditoriya oldida erkin fikr bildirish, o‘quv materiallarini izchil tushuntirish, ilmiy-pedagogik ma’lumotlarni mantiqiy bayon etish va kommunikativ vaziyatlarga mos ravishda nutq tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq. Tadqiqot doirasida monologik nutqning lingvistik, psixologik, kommunikativ va didaktik jihatlari tahlil qilinib, uning mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi, grammatik to‘g‘riligi, leksik boyligi va talaffuz ravonligini ta’minlash omillari asoslab beriladi. Shuningdek, muammoli vaziyatlar, taqdimotlar, mikrodarslar, pedagogik nutq mashqlari, refleksiv tahlil va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan kompleks yondashuvning ahamiyati ochib berilib, ta’lim jarayoniga tatbiq etish mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Mazkur yondashuv kelajakdagi pedagoglarning kasbiy muloqotga tayyorligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ingliz tilida samarali ta’limiy kommunikatsiyani amalga oshirishiga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Professional monologik nutq, lingvodidaktika, bo‘lajak o‘qituvchi, kommunikativ kompetensiya, kasbiy nutq, nutq ravonligi, interfaol metodlar, refleksiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются лингводидактические основы совершенствования профессиональной монологической речи на иностранном языке у будущих преподавателей английского языка, а также теоретические и методические особенности организации данного процесса в современных*

условиях образования. Развитие профессиональной монологической речи непосредственно связано с формированием профессиональной компетентности будущего педагога, его способностью свободно выражать мысли перед аудиторией, последовательно объяснять учебный материал, логично излагать научно-педагогическую информацию и строить высказывания в соответствии с коммуникативной ситуацией. В рамках исследования анализируются лингвистические, психологические, коммуникативные и дидактические аспекты монологической речи. Особое внимание уделяется содержательной целостности, логической последовательности, грамматической правильности, лексическому разнообразию и фонетической выразительности высказывания. Рассматриваются возможности использования проблемных заданий, презентаций, микропреподавания, профессионально ориентированных речевых упражнений, рефлексивного анализа и цифровых образовательных средств. Обосновывается значение комплексного подхода к развитию профессиональной монологической речи будущих учителей английского языка и предлагаются методические рекомендации по его реализации в образовательном процессе. Представленные положения направлены на повышение готовности будущих педагогов к профессиональной коммуникации, развитие самостоятельного мышления и совершенствование навыков эффективного преподавания на английском языке.

Ключевые слова: *Профессиональная монологическая речь, лингводидактика, будущий преподаватель, коммуникативная компетенция, профессиональная речь, беглость речи, интерактивные методы, рефлексия.*

Abstract. *This article examines the linguodidactic foundations of improving the professional monologic speech of prospective English language teachers in a foreign language. It focuses on the theoretical, methodological, and pedagogical aspects of developing professional oral communication skills in contemporary higher education. Professional monologic speech is considered an essential component of prospective teachers' professional competence, enabling them to express ideas coherently, explain instructional materials clearly, present academic information logically, and communicate effectively in different educational contexts. The study discusses the linguistic, psychological, communicative, and didactic dimensions of monologic speech development. Particular attention is given to discourse coherence, logical organization, grammatical accuracy, lexical variety, pronunciation, and fluency. The article also explores the pedagogical potential of problem-based tasks, presentations, microteaching, professionally oriented speaking activities, reflective assessment, and digital learning tools. A comprehensive approach to professional monologue development is substantiated, emphasizing the integration of language knowledge, communicative practice, pedagogical performance, and self-assessment. Methodological recommendations are proposed for incorporating these approaches*

into English teacher education programmes. The findings provide a theoretical and practical basis for strengthening prospective teachers' readiness for professional communication, fostering independent thinking, and improving their ability to deliver effective instruction in English.

Keywords: *Professional monologic speech, linguodidactics, prospective teachers, communicative competence, professional discourse, speaking fluency, interactive methods, reflection.*

Kirish. Globallashuv, xalqaro akademik hamkorlik va ta'lim tizimining raqamlashtirilishi sharoitida xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini samarali o'qitish masalasi O'zbekiston ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki ilmiy axborotlardan foydalanish, zamonaviy pedagogik tajribalarni o'zlashtirish, xalqaro ta'lim dasturlarida ishtirok etish va kasbiy rivojlanishni ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ularning til bilimlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, kasbiy faoliyatda chet tilidan mustaqil, ravon va maqsadga muvofiq foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining professional monologik nutqini rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Chunki pedagogik faoliyat davomida o'qituvchi yangi mavzuni tushuntirishi, murakkab til hodisalarini izohlashi, o'quv topshiriqlarini bayon qilishi, taqdimotlar o'tkazishi va muayyan masala yuzasidan asoslangan fikr bildirishi zarur. Bunday faoliyatlar professional monologik nutqning mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi, grammatik to'g'riligi va kommunikativ maqsadga muvofiqligini talab qiladi.

Professional monologik nutq deganda muayyan kasbiy vaziyatda ma'lum maqsad asosida tashkil etiladigan, mazmunan yaxlit, mantiqan izchil va tinglovchiga yo'naltirilgan og'zaki bayon tushuniladi. Uning rivojlanganligi o'qituvchining faqat ingliz tilini bilish darajasi bilan emas, balki pedagogik mazmunni tushunarli ifodalash, dalillarni tanlash, fikrlarni tizimlashtirish va auditoriya ehtiyojlarini hisobga olish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan professional monologik nutq lingvistik, kommunikativ, kognitiv va pedagogik kompetensiyalarning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydigan murakkab nutqiy faoliyat shaklidir.

O'zbekiston sharoitida mazkur masalaning dolzarbligi, bir tomondan, oliy ta'limda ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash talablarining ortib

borayotgani bilan, ikkinchi tomondan, talabalarning nazariy bilimlarini amaliy pedagogik vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirish zarurati bilan belgilanadi. Ayrim ta’lim vaziyatlarida talabalar grammatik qoidalarni bilsalar-da, mustaqil monolog tuzish, fikrni izchil davom ettirish, kasbiy terminlardan o‘rinli foydalanish yoki auditoriya oldida erkin gapirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun nutqiy faoliyatni tizimli tashkil etish, muntazam amaliy mashqlarni yo‘lga qo‘yish va individual qayta aloqani kuchaytirish zarur [1-3].

Mazkur jarayonda lingvodidaktik yondashuv muhim nazariy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Lingvodidaktik yondashuv tilni o‘rgatish maqsadlari, mazmuni, tamoyillari, metodlari va vositalarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etishni nazarda tutadi. Professional monologik nutqni rivojlantirishda ushbu yondashuv til birliklarini o‘zlashtirishni ularni real pedagogik faoliyatda qo‘llash bilan birlashtiradi. Xususan, mikrodarslar, muammoli vaziyatlar, kasbiy taqdimotlar, munozaraga tayyorlangan individual chiqishlar va audio-video yozuvlar asosidagi refleksiv tahlil talabalarning nutqiy tayyorgarligini rivojlantirishda qo‘llanishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining chet tilidagi professional monologik nutqini takomillashtirishning lingvodidaktik asoslarini aniqlashtirish hamda ushbu jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari professional monologik nutqning mazmuni va tarkibiy xususiyatlarini tahlil qilish, uni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi lingvistik va didaktik omillarni aniqlash, O‘zbekiston oliy ta’lim sharoitiga mos mashg‘ulot usullarini tizimlashtirish hamda nutqiy kompetensiyani baholash mezonlarini belgilashni qamrab oladi. Tadqiqot natijalari bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy-kommunikativ tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqish uchun nazariy asos yaratishga yo‘naltirilgan [4].

Adabiyotlar tahlili. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining chet tilidagi professional monologik nutqini takomillashtirish masalasi kommunikativ kompetensiya nazariyasi, og‘zaki nutqni o‘qitish metodikasi, til ko‘nikmalarini baholash va kasbiy yo‘naltirilgan ta’lim bilan uzviy bog‘liq. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nutqiy kompetensiyani faqat grammatik bilimlar yig‘indisi sifatida emas, balki til vositalaridan muayyan kommunikativ vaziyatda maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyati sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Canale va Swain (1980) kommunikativ kompetensiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqib, grammatik, sotsiolingvistik va strategik kompetensiyalarning til o‘rgatishdagi ahamiyatini yoritgan. Mualliflarning yondashuviga ko‘ra, chet tilini samarali o‘zlashtirish til qoidalarini bilish bilangina cheklanmaydi, balki til birliklarini ijtimoiy vaziyat va kommunikativ maqsadga muvofiq qo‘llashni ham talab etadi.

Ushbu nazariy qarashlar bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini shakllantirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki pedagog o‘z fikrini grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalash bilan bir qatorda, uni auditoriyaga moslashtirishi va nutqiy strategiyalarni to‘g‘ri tanlashi lozim.

Hymes (1972) tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya tushunchasi tilni uning ijtimoiy va madaniy qo‘llanish sharoitlari bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu qarash professional monologik nutqning pragmatik xususiyatlarini tushunishda muhimdir. Xususan, bo‘lajak o‘qituvchi dars davomida tushuntirish, misol keltirish, xulosa chiqarish va tinglovchilar e’tiborini boshqarish kabi nutqiy vazifalarni bajaradi. Demak, uning nutqi nafaqat til me’yorlariga, balki pedagogik vaziyatning kommunikativ talablariga ham mos kelishi kerak.

Bygate (1987) og‘zaki nutqni o‘qitish masalalarini tahlil qilib, nutqiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari va gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik jihatlariga e’tibor qaratadi. Ushbu asar professional monologik nutqni rivojlantirishda muntazam og‘zaki mashqlar, fikrni tezkor tashkil etish va til vositalaridan amaliy foydalanish muhimligini asoslash uchun nazariy manba bo‘la oladi. Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun bu yondashuv dars mavzusini mustaqil tushuntirish, pedagogik muammolarni sharhlash va ma’lumotlarni izchil bayon etish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘liq.

Goh va Burns (2012) og‘zaki nutqni o‘qitishga kompleks yondashuvni taklif etib, nutqiy faoliyatni rejalashtirish, amaliy topshiriqlarni bajarish, refleksiya va qayta aloqa bilan uyg‘unlashtirish muhimligini ko‘rsatadi. Mualliflarning metodik qarashlari professional monologik nutqni rivojlantirish uchun ayniqsa ahamiyatlidir, chunki bo‘lajak pedagoglar nutqni faqat mashq qilish bilan cheklanmasdan, uning mazmuni, tuzilishi va ifoda vositalarini ham tahlil qilishlari kerak. Shu nuqtayi nazardan, mikrodarslar, kasbiy taqdimotlar va audio-video yozuvlar asosidagi o‘z-o‘zini baholash mashg‘ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Richards (2008) tinglab tushunish va gapirish ko‘nikmalarini o‘qitishning nazariy hamda amaliy jihatlarini yoritadi. Uning asari og‘zaki nutqni rivojlantirishda maqsadli mashqlar, kommunikativ vazifalar va o‘rganuvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini tushunishga yordam beradi. Professional monologik nutqni shakllantirish jarayonida mazkur yondashuv talabalarga o‘z fikrlarini mustaqil ifodalash, ma’lumotlarni tartibga solish va turli pedagogik mavzularda ingliz tilida chiqish qilish imkoniyatini yaratadigan topshiriqlarni ishlab chiqishda qo‘l keladi.

Thornbury (2005) ingliz tilida gapirishni o‘rgatish metodikasiga bag‘ishlangan asarida og‘zaki nutqni rivojlantirishning amaliy masalalariga e’tibor qaratadi. Mazkur manba asosida nutq ravonligi, talaffuz, leksik-grammatik vositalardan foydalanish va kommunikativ topshiriqlarning o‘rni tahlil qilinishi mumkin. Bo‘lajak

ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini takomillashtirishda ushbu jihatlarni alohida mashqlar orqali rivojlantirish bilan birga, ularni yagona nutqiy faoliyat doirasida birlashtirish muhimdir.

Harmer (2007) ingliz tilini o‘qitishning umumiy metodik asoslarini yoritib, ta’lim jarayonida o‘qituvchi faoliyati, o‘rganuvchilarning ishtiroki va o‘quv materiallarini tashkil etish masalalariga e’tibor qaratadi. Ushbu qarashlar bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, professional monologik nutqni rivojlantirish mashg‘ulotlarini darsni tushuntirish, topshiriq berish, mavzuni umumlashtirish va o‘quvchilarning savollariga javob berish kabi pedagogik vaziyatlar bilan bog‘lash mumkin.

Ellis (2003) vazifaga asoslangan til o‘qitish yondashuvini nazariy va metodik jihatdan tahlil qiladi. Mazkur yondashuvda til o‘rganish muayyan mazmunli vazifalarni bajarish bilan bog‘lanadi. Professional monologik nutqni rivojlantirishda talabaga pedagogik muammoni izohlash, dars mavzusini taqdim etish yoki o‘qitish strategiyasini asoslash kabi aniq vazifalarni berish mumkin. Bunday topshiriqlar til vositalaridan maqsadli foydalanishni rag‘batlantiradi va nutqiy faoliyatni bo‘lajak kasbiy vazifalar bilan bog‘laydi.

Bachman va Palmer (1996) tilni baholash nazariyasida test topshiriqlarining maqsadga muvofiqligi, baholash shartlari va til ko‘nikmalarini aniqlash masalalarini yoritadi. Ularning qarashlari professional monologik nutqni baholash mezonlarini ishlab chiqishda nazariy ahamiyatga ega. Xususan, baholash vositalari tadqiqot maqsadiga mos bo‘lishi va talabaning real nutqiy imkoniyatlarini imkon qadar ishonchli aks ettirishi kerak. Shu asosda mazmuniy to‘liqlik, mantiqiy izchillik, leksik-grammatik aniqlik, ravonlik va kommunikativ moslik kabi mezonlardan foydalanish mumkin.

Council of Europe (2020) tomonidan ishlab chiqilgan *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment—Companion Volume* hujjati til ko‘nikmalarini rivojlantirish va baholashda muhim xalqaro metodik manba hisoblanadi. Unda til faoliyatining turli shakllari, jumladan, og‘zaki nutq va monologik bayon bilan bog‘liq deskriptorlar keltirilgan. Mazkur hujjatdan bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining nutqiy faoliyatini rejalashtirish, o‘quv maqsadlarini belgilash va baholash mezonlarini til bilish darajalariga moslashtirishda foydalanish mumkin.

Tahlil qilingan manbalar shuni ko‘rsatadiki, professional monologik nutqni takomillashtirish uchun yagona metodik yondashuv bilan cheklanib qolish yetarli emas. Kommunikativ kompetensiya nazariyasi nutqning vaziyatga mosligini asoslab bersa, og‘zaki nutqni o‘qitish metodikasiga oid manbalar amaliy mashqlar va re-

fleksiyaning ahamiyatini ochib beradi. Vazifaga asoslangan ta'lim kasbiy topshiriqlarni ishlab chiqish uchun asos yaratadi, tilni baholashga oid tadqiqotlar esa nutqiy natijalarni tizimli aniqlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, mazkur manbalarning umumiy nazariy va metodik g'oyalarini O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining sharoiti, bo'lajak o'qituvchilarning til bilish darajasi, o'quv dasturlari va mavjud ta'lim vositalari bilan uyg'unlashtirish zarur. Shuning uchun professional monologik nutqni rivojlantirishda kasbiy yo'naltirilgan topshiriqlar, mikrodarslar, taqdimotlar, raqamli vositalar va refleksiv baholashni birlashtirgan metodik tizimni ishlab chiqish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Mazkur tahlil ushbu metodik tizimni nazariy jihatdan asoslashga xizmat qiladi, biroq uning samaradorligini aniqlash uchun alohida empirik tadqiqotlar o'tkazilishi lozim.

Metod. Mazkur tadqiqot metodologiyasi bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining professional monologik nutqini til o'rganish, kommunikativ faoliyat va kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning o'zaro bog'liq jarayoni sifatida o'rganishga asoslanadi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida xorijiy til o'qituvchilarini tayyorlashda talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va kasbiy vaziyatlarda ingliz tilidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish muhim metodik vazifa hisoblanadi. Shu sababli professional monologik nutqni takomillashtirish jarayoni faqat til materiallarini o'zlashtirish bilan cheklanmasdan, pedagogik mazmunni mustaqil rejalashtirish, izchil bayon qilish, tinglovchiga moslashtirish va o'z nutqini baholash faoliyatlarini ham qamrab olishi lozim.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim, kasbiy yo'naltirilgan ta'lim va refleksiv yondashuv tashkil etadi. Kommunikativ yondashuv ingliz tilidan real muloqot vaziyatlarida maqsadga muvofiq foydalanishga yo'naltiriladi. Kompetensiyaviy yondashuv esa talabaning egallagan bilimlarini amaliy kasbiy vazifalarni bajarishda qo'llash qobiliyatiga e'tibor qaratadi. Faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim talabaning o'quv jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlasa, kasbiy yo'naltirilgan yondashuv mashg'ulot mazmunini bo'lajak o'qituvchining kelajakdagi pedagogik faoliyati bilan bog'laydi. Refleksiv yondashuv esa talabaning o'z nutqiy faoliyatini tahlil qilishi, kamchiliklarini aniqlashi va rivojlanish maqsadlarini belgilashiga xizmat qiladi.

Tadqiqotda ilmiy-metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Nazariy tahlil orqali professional monologik nutq tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari va xorijiy til o'qitish metodikasidagi o'rni aniqlashtiriladi. Qiyosiy tahlil yordamida reproduktiv mashqlar, kommunikativ top-

shiriqlar va kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan nutqiy mashqlarning metodik imkoniyatlari o‘rganiladi. Tizimlashtirish va umumlashtirish asosida professional monologik nutqni rivojlantirishning asosiy tamoyillari, vositalari va baholash mezonlari bir tizimga keltiriladi. Metodik modellashtirish esa nutqni rivojlantirish jarayonining ketma-ket bosqichlarini belgilashga yordam beradi [5,6].

Tadqiqotning metodik modeli beshta o‘zaro bog‘liq bosqichdan iborat bo‘lishi mumkin. Birinchi bosqich diagnostik bosqich bo‘lib, unda talabalarning dastlabki nutqiy imkoniyatlari, kasbiy lug‘atdan foydalanishi, fikrlar izchilligi va grammatik aniqligi baholanadi. Ikkinchi bosqich tayyorlov bosqichi hisoblanib, bunda kasbiy mavzularga oid leksik birliklar, grammatik konstruksiyalar, mantiqiy bog‘lovchilar va nutq rejasini tuzish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Uchinchi bosqich kommunikativ-amaliy faoliyatni qamrab oladi. Ushbu bosqichda talabalar ingliz tilida mavzuni tushuntirish, taqdimot qilish, muammoli pedagogik vaziyatni sharhlash va mikrodars o‘tkazish kabi topshiriqlarni bajaradilar. To‘rtinchi bosqich refleksiv tahlilga yo‘naltirilib, talabalar o‘z nutqlarini audio yoki video yozuvlar yordamida tahlil qiladilar. Beshinchi bosqichda belgilangan mezonlar asosida yakuniy baholash amalga oshirilishi mumkin.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining o‘quv jarayonida ushbu metodik yondashuvlarni amalga oshirish uchun fan dasturlari, mashg‘ulotlarning mazmuni, talabalarning til bilish darajasi va mavjud texnik imkoniyatlar hisobga olinishi kerak. Masalan, “Explaining grammar rules”, “Managing classroom activities”, “Presenting a lesson topic” va “Discussing teaching challenges” kabi kasbiy mavzular asosida monologik nutq mashqlarini tashkil etish mumkin. Bunday topshiriqlar talabalarning ingliz tilidagi nutqiy faoliyatini kelajakdagi pedagogik vazifalar bilan bevosita bog‘laydi. Raqamli vositalar mavjud bo‘lgan sharoitda talabalar nutq yozuvlarini saqlashi, ularni qayta tinglashi va o‘z rivojlanish dinamikasini kuzatishi mumkin.

Professional monologik nutqni baholashda bir nechta mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi. Birinchi mezon mazmuniy to‘liqlik bo‘lib, talabaning mavzuni yetarli darajada ochib berishini ifodalaydi. Ikkinchi mezon mantiqiy izchillik va nutqning yaxlitligini qamrab oladi. Uchinchi mezon leksik-grammatik aniqlikni, to‘rtinchi mezon talaffuz va ravonlikni, beshinchi mezon esa nutqning kommunikativ vaziyat va auditoriyaga mosligini ifodalaydi. Ushbu mezonlar asosida ishlab chiqilgan baholash jadvali talabalarga o‘z faoliyatini tushunarli talablar asosida tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning metodologik jihatdan muhim xususiyati shundaki, unda taklif etilgan yondashuvlar O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida foydalanish mumkin bo‘lgan nazariy-metodik tavsiyalar sifatida qaraladi. Ularning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlash uchun keyingi bosqichda tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, tajriba va nazorat guruhlarining natijalarini qiyoslash, baholash mezonlarini bir xil

sharoitda qo‘llash hamda olingan ma’lumotlarni statistik tahlil qilish zarur. Shu tariqa nazariy-metodik takliflarning amaliy natijadorligi va ularni turli oliy ta’lim muassasalarida qo‘llash imkoniyatlari asosli ravishda baholanishi mumkin [7].

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini baholash mezonlari

1-jadval.

№	Baholash mezoni	Mazmuni va asosiy ko‘rsatkichlari	Tavsiya etiladigan vazn (%)
1	Mazmuniy to‘liqlik	Mavzuni ochib berish, asosiy fikrlarni yoritish va dalillar keltirish	20
2	Mantiqiy izchillik	Fikrlarni ketma-ket bayon qilish, kirish, asosiy qism va xulosaning uyg‘unligi	20
3	Leksik-grammatik aniqlik	Kasbiy terminlardan foydalanish, so‘z boyligi va grammatik to‘g‘rilik	25
4	Ravonlik va talaffuz	Nutq sur’ati, pauzalardan o‘rinli foydalanish, tovushlarni aniq talaffuz qilish	20
5	Kommunikativ moslik	Nutqni auditoriya, pedagogik vaziyat va kommunikativ maqsadga moslashtirish	15
Jami			100

Jadvalda bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini baholash uchun beshta asosiy mezon taklif etilgan. Ushbu mezonlar nutqning mazmuniy, lingvistik, mantiqiy va kommunikativ xususiyatlarini kompleks ravishda baholashga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv talabaning faqat grammatik bilimlarini emas, balki ularni kasbiy-pedagogik faoliyatda amaliy qo‘llash qobiliyatini ham aniqlash imkonini beradi.

Birinchi mezon — mazmuniy to‘liqlik — monologning mavzuga muvofiqligi, asosiy g‘oyalarning yoritilishi va fikrlarning tegishli dalillar bilan asoslanishini ifodalaydi. Ingliz tili o‘qituvchisi o‘quv materialini tushuntirishda ma’lumotlarni to‘g‘ri tanlashi va ularni tinglovchiga tushunarli shaklda yetkazishi zarur.

Ikkinchi mezon — mantiqiy izchillik — fikrlarning o‘zaro bog‘liqligi, bayonning tuzilishi va xulosalarning asoslanganligini qamrab oladi. Talaba nutqni kirish, asosiy qism va xulosa asosida tashkil etishi, fikrlar o‘rtasidagi munosabatlarni tegishli bog‘lovchi vositalar yordamida ifodalashi lozim. Bu xususiyat professional monologning yaxlitligini ta’minlaydi.

Uchinchi mezon — leksik-grammatik aniqlik — kasbiy lug‘atdan to‘g‘ri foydalanish, grammatik konstruksiyalarni o‘rinli qo‘llash va fikrni aniq ifodalash darajasini belgilaydi. Ushbu mezonga 25 foiz vazn berilishi til vositalarining professional nutqni shakllantirishdagi muhim o‘rnini aks ettiradi. Biroq grammatik to‘g‘rilik nutqning mazmuni va kommunikativ maqsadidan ajratilgan holda baholanmasligi kerak.

To‘rtinchi mezon — ravonlik va talaffuz — talabaning ingliz tilida uzluksiz, tushunarli va tabiiy nutq tuzish qobiliyatini ifodalaydi. Muntazam og‘zaki mashqlar, audio-video yozuvlar va o‘z nutqini tahlil qilish ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Beshinchi mezon — kommunikativ moslik — nutqning tinglovchilar tayyorgarlik darajasi, dars maqsadi va pedagogik vaziyatga mosligini baholaydi. Masalan, murakkab grammatik mavzuni boshlang‘ich darajadagi o‘quvchilarga tushuntirishda sodda jumlalar va aniq misollardan foydalanish muhimdir.

Umuman olganda, jadvalda taklif etilgan baholash tizimi professional monologik nutqni ko‘p mezonli yondashuv asosida tahlil qilish imkonini beradi. Uni O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida qo‘llashdan oldin mezonlar ekspertlar tomonidan ko‘rib chiqilishi, sinovdan o‘tkazilishi va talabalarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirilishi maqsadga muvofiq. Shu tariqa mazkur jadval bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish va individual kamchiliklarni aniqlash uchun amaliy metodik vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Natija va muhokama. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining chet tilidagi professional monologik nutqini takomillashtirishning lingvodidaktik asoslarini tahlil qilish natijasida ushbu jarayon ko‘p tarkibli va o‘zaro bog‘liq pedagogik omillarga tayanishi aniqlandi. Professional monologik nutqni rivojlantirish faqat ingliz tilining grammatik qoidalari va leksik birliklarini o‘zlashtirish bilan cheklanmaydi. U talabalarning mustaqil fikrlashi, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilishi, ma’lumotlarni mantiqiy izchillikda bayon etishi hamda pedagogik maqsadga muvofiq nutqiy strategiyalarni tanlash qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Shu sababli mazkur ko‘nikmani shakllantirishda lingvistik bilimlar, kommunikativ faoliyat va kasbiy tayyorgarlikning integratsiyasiga asoslangan metodik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil davomida professional monologik nutqning sifatini belgilovchi beshta asosiy mezon ajratildi: mazmuniy to‘liqlik, mantiqiy izchillik, leksik-grammatik aniqlik, ravonlik va talaffuz, shuningdek, kommunikativ moslik. Ushbu mezonlar bo‘lajak o‘qituvchilarning ingliz tilidagi nutqiy faoliyatini kompleks baholash imkonini beradi. Masalan, talaba grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzishi mumkin, biroq fikrlarini mantiqiy ketma-ketlikda ifodalay olmasa, uning professional monologi tinglovchi uchun yetarlicha tushunarli bo‘lmasligi mumkin. Xuddi shuningdek, leksik boylikning mavjudligi ham nutqning samaradorligini o‘z-o‘zidan ta’minlamaydi. Buning uchun mazmun, til vositalari va kommunikativ maqsad o‘rtasidagi muvofiqlik zarur.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida professional monologik nutqni rivojlantirish uchun kasbiy yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, “Ex-

plaining a grammar rule", "Presenting a lesson topic", "Giving classroom instructions" va "Discussing teaching challenges" kabi mashqlar talabalarni kelajakdagi pedagogik faoliyatga yaqin kommunikativ vaziyatlarda mashq qilishga undaydi. Bunday topshiriqlar orqali talabalar kasbiy terminologiyadan foydalanish, o‘quv materialini sodda va tushunarli izohlash, fikrlarni dalillar bilan asoslash hamda monologni mantiqiy xulosa bilan yakunlash ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

Muhokama jarayonida mikrodarslar va taqdimotlarning metodik imkoniyatlariga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Mikrodars davomida talaba ingliz tilida qisqa dars fragmentini tashkil etib, mavzuni tushuntiradi, misollar keltiradi va o‘quv faoliyatini boshqarishga oid ko‘rsatmalar beradi. Ushbu faoliyat professional monologik nutqni haqiqiy pedagogik vazifalar bilan bog‘laydi. Mashg‘ulotdan keyingi tahlil esa talabaning nutqiy kamchiliklarini aniqlash va keyingi chiqishlarini takomillashtirishga yordam beradi. Bunda o‘qituvchi tomonidan beriladigan konstruktiv fikr-mulohaza bilan bir qatorda, talabalar o‘rtasidagi o‘zaro baholash va o‘z-o‘zini baholash usullaridan ham foydalanish mumkin [8,9].

Raqamli ta’lim vositalari professional monologik nutqni rivojlantirishning qo‘shimcha imkoniyatlarini yaratadi. Talabalarning audio yoki video shaklida yozib olingan chiqishlarini qayta tinglashi, talaffuz, pauza, nutq sur’ati va grammatik xatolarni tahlil qilishi refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, elektron lug‘atlar, taqdimot dasturlari va masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanish mustaqil mashq qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq bunday vositalardan foydalanish talabaning faol ishtiroki va o‘qituvchining metodik rahbarligi bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Taklif etilgan baholash mezonlari professional monologik nutqni shakllantirish jarayonida talabalarning individual ehtiyojlarini aniqlash uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Mazmuniy to‘liqlik va mantiqiy izchillik fikrni tashkil etish sifatini ko‘rsatsa, leksik-grammatik aniqlik til vositalaridan foydalanish darajasini tavsiflaydi. Ravonlik va talaffuz nutqning og‘zaki ifodalanish sifatini, kommunikativ moslik esa bayonning pedagogik vaziyatga muvofiqligini belgilaydi. Ushbu mezonlarning birgalikda qo‘llanilishi baholashni bir tomonlama grammatik nazoratdan kompleks nutqiy tahlilga yo‘naltiradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, mazkur maqolada keltirilgan natijalar nazariy-metodik tahlil va metodik yondashuvlarni tizimlashtirishga asoslangan. Maxsus tajriba-sinov ishlari o‘tkazilmaganligi sababli, taklif etilgan usullarning samaradorligi haqida miqdoriy xulosalar chiqarish mumkin emas. Ularning amaliy natijadorligini aniqlash uchun O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida tajriba va nazorat guruhlarini tashkil etish, boshlang‘ich va yakuniy nutqiy ko‘rsatkichlarni bir xil mezonlar asosida baholash hamda olingan ma’lumotlarni statistik tahlil qilish zarur [10].

Umuman olganda, professional monologik nutqni takomillashtirishda kommunikativ, kasbiy yo‘naltirilgan va refleksiv yondashuvlarni uyg‘unlashtirish muhim metodik ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining mustaqil nutq tuzish, pedagogik mazmunni izchil bayon etish va kasbiy vaziyatlarda ingliz tilidan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Shu bois ularni oliy ta’limning xorijiy til o‘qitish metodikasi fanlari va pedagogik amaliyot mashg‘ulotlariga izchil integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

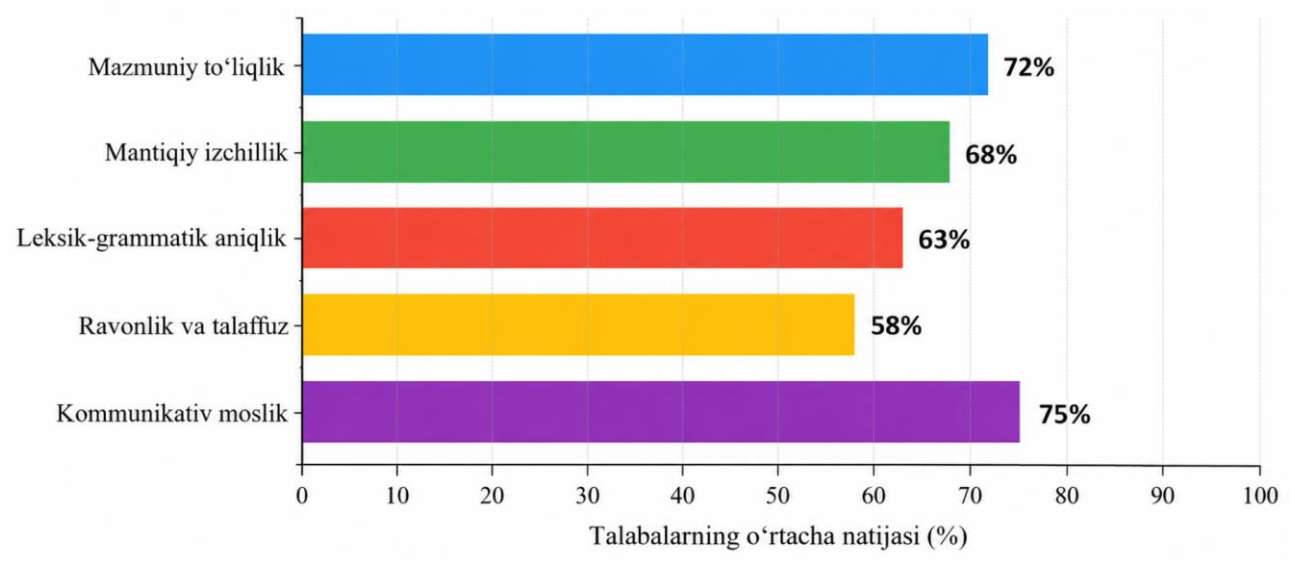

1-rasm. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini rivojlantirish mezonlari bo‘yicha ko‘rsatkichlarning qiyosiy tahlili.

Diagrammada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini rivojlantirish bilan bog‘liq beshta mezon foiz ko‘rsatkichlari asosida tasvirlangan. Diagrammada eng yuqori ko‘rsatkich kommunikativ moslik mezoniga tegishli bo‘lib, u 75 foizni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich mazmunan talabalarning nutqni kommunikativ vaziyat va tinglovchilar ehtiyojiga moslashtirish qobiliyatini ifodalaydi. Biroq mazkur qiymatlar haqiqiy tajriba-sinov natijalari sifatida emas, balki tahlilni namoyish etish uchun keltirilgan namunaviy ko‘rsatkichlar sifatida qaralishi lozim.

Mazmuniy to‘liqlik mezoni 72 foizni tashkil etib, talabalarning mavzuni yoritish, asosiy fikrlarni ifodalash va nutq mazmunini shakllantirish ko‘nikmalarini tavsiflaydi. Mantiqiy izchillik ko‘rsatkichi 68 foiz bo‘lib, fikrlarni ketma-ket bayon qilish, nutq qismlarini o‘zaro bog‘lash va xulosalarni izchil shakllantirishga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Leksik-grammatik aniqlik mezoni 63 foizni tashkil etadi. Bu qiymat namunaviy tahlil doirasida kasbiy terminlardan foydalanish, grammatik konstruksiyalarni to‘g‘ri qo‘llash va so‘z boyligini kengaytirishga yo‘naltirilgan mashqlar muhimligini ko‘rsatadi. Ravonlik va talaffuz mezoni esa 58 foiz bilan eng past ko‘rsatkich sifatida

aks etgan. Mazkur holatni metodik jihatdan sharhlaganda, talabalarning ingliz tilida muntazam og‘zaki mashq bajarishi, audio-video yozuvlar orqali o‘z nutqini tahlil qilishi va individual qayta aloqa olishi zarurligini ta’kidlash mumkin.

Umuman olganda, diagrammada keltirilgan namunaviy ko‘rsatkichlar professional monologik nutqni rivojlantirishda barcha mezonlarni o‘zaro uyg‘un holda takomillashtirish zarurligini yoritadi. Ayniqsa, ravonlik, talaffuz va leksik-grammatik aniqlikka yo‘naltirilgan mashqlarni kasbiy taqdimotlar, mikrodarslar hamda refleksiv tahlil bilan birlashtirish maqsadga muvofiqdir. Ushbu ko‘rsatkichlardan ilmiy xulosa chiqarishdan oldin ularni real talabalar faoliyatini baholash orqali tekshirish lozim.

Xulosa. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining chet tilidagi professional monologik nutqini takomillashtirishning lingvodidaktik asoslarini o‘rganish natijasida mazkur jarayon bo‘lajak pedagoglarning kasbiy-kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Professional monologik nutq o‘qituvchining ingliz tilidagi bilimlarini amaliy pedagogik faoliyat bilan bog‘laydigan, o‘quv materiallarini izchil tushuntirish, ilmiy va metodik ma’lumotlarni asosli bayon etish hamda auditoriya bilan samarali muloqot o‘rnatish imkonini beradigan muhim kasbiy ko‘nikma hisoblanadi. Shu sababli oliy ta’lim jarayonida mazkur ko‘nikmani rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik tizimni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqot doirasida professional monologik nutqni rivojlantirishning lingvistik, kommunikativ, kognitiv va pedagogik jihatlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilindi. Natijada nutqning mazmuniy to‘liqligi, mantiqiy izchilligi, leksik-grammatik aniqligi, ravonligi, talaffuz sifati va kommunikativ vaziyatga mosligi uning muhim tarkibiy mezonlari sifatida belgilandi. Ushbu mezonlarning kompleks qo‘llanilishi bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining nutqiy tayyorgarligini har tomonlama baholash va individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash uchun metodik asos yaratadi.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari sharoitida professional monologik nutqni takomillashtirish uchun kommunikativ, kompetensiyaviy va kasbiy yo‘naltirilgan yondashuvlarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Xususan, mikrodarslar, kasbiy taqdimotlar, muammoli pedagogik vaziyatlar, individual nutqiy topshiriqlar va audio-video yozuvlar asosidagi refleksiv tahlildan foydalanish talabalarning ingliz tilida mustaqil fikr bildirish, pedagogik mazmunni mantiqiy bayon etish va o‘z nutqini tanqidiy baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Raqamli ta’lim vositalarini ushbu jarayonga integratsiya qilish esa mustaqil mashq qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, professional monologik nutqni rivojlantirish jarayonida muntazam qayta aloqa, individual yondashuv va aniq baholash mezonlaridan foydalanish muhimdir. Talabalarning nutqiy faoliyatini faqat grammatik xatolar asosida baholash

o‘rniga, mazmunni ochib berish, fikrlar izchilligi, talaffuz, ravonlik va auditoriyaga moslikni birgalikda hisobga olish zarur. Bunday yondashuv nutqiy kompetensiyaning turli tarkibiy qismlarini muvozanatli rivojlantirishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining professional monologik nutqini takomillashtirish uzluksiz, tizimli va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan lingvodidaktik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim. Mazkur maqolada taklif etilgan metodik yondashuvlar nazariy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusida ularning samaradorligini aniqlash maqsadida O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida tajriba-sinov tadqiqotlarini o‘tkazish, talabalarning boshlang‘ich va yakuniy natijalarini qiyoslash hamda olingan ma’lumotlarni statistik tahlil qilish zarur. Bu esa professional monologik nutqni rivojlantirish metodikasini empirik dalillar asosida takomillashtirish va bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish uchun ilmiy-amaliy imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar.

1. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). Language testing in practice: Designing and developing useful language tests. Oxford University Press.
2. Bygate, M. (1987). Speaking. Oxford University Press.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47. https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1
4. Council of Europe. (2020). Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment—Companion volume. Council of Europe Publishing.
5. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press.
6. Goh, C. C. M., & Burns, A. (2012). Teaching speaking: A holistic approach. Cambridge University Press.
7. Harmer, J. (2007). The practice of English language teaching (4th ed.). Pearson Longman.
8. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics: Selected readings (pp. 269–293). Penguin Books.
9. Richards, J. C. (2008). Teaching listening and speaking: From theory to practice. Cambridge University Press.
10. Thornbury, S. (2005). How to teach speaking. Pearson Longman.